

SUMMARY

THE PLACE AND THE ROLE OF SLOVAKIA IN THE LIFE AND ACTIVITY OF T. MASARIK

Schnitzer I. (Uzhgorod)

The author of clause considers separate aspects Mutual relation T. Masarik and Slovakia reaches of a conclusion, that this known political figure has played the important role in a history of the Slovak people. Never — theless, this role ambiguous. On the one hand T. Masarik was the author and was appreciably creator of the plan of politicalclearing Czechs and Slovaks, creator of Czechoslovak republic, which has supkplied rather favorable opportunities for end of long process of formation of a Slovak nation, all necessary conditions for high-grade national life. But at the same time T. Masarik has not understood, that is why has not allowed realization autonomistic of the rights of the Slovaks guaranteed by the Pitzburg agreement.

Т. Г. МАСАРИК І ПІДКАРПАТСЬКА РУСЬ: ПИТАННЯ ПРИЄДНАННЯ, АВТОНОМІЇ І ПОЧАТКІВ КУЛЬТУРНОГО РОЗВОЮ

ДОВГАНИЧ О.Д. (Ужгород)

Воістину, доля Закарпаття унікальна! Неоднoзначна! Минали століття за століттями, змінювалися не раз корони правителів, а воно маленьке, згорьоване і забуте, і далі залишалося в чужій державі без будь-якої перспективи на пошуки шляхів самовизначення і з'єднання з братами по той бік Карпат. Не було впродовж століть і відповідної політичної сили, яка б турбувалася за покращення його складного становища.

І лише у ХХ столітті, після розпаду Австро-Угорської імперії, питання про майбутню долю Закарпаття, як і інших національних територій, постало на порядок денний і воно вперше практично перетворилося в міжнародну проблему.

Щоб розпочати детальну розмову про це, як і про ставлення Т.Г.Масарика до Закарпаття, варто хоча б коротко проаналізувати ситуацію, яка склалася на теренах нашого краю в 1918 році, коли розпочали формуватися різні громадські організації і політичні партії, створюватися перші українські народні ради, що згодом відігравали важливу роль в політичному житті.

Відомо, що керівні кола Угорщини прагнули залишити і далі наш край у складі своєї держави. 21 грудня 1918 року був прийнятий навіть спеціальний закон №10 про національну автономію русинів, що проживають в Угорщині, яку називали Руською

Країною, що складалася б з чотирьох комітетів – Марамороського, Угочанського, Березького і Ужанського [1].

Для вирішення цього питання в Будапешті були заплановані збори делегатів від Закарпаття. Але представники народу прагнули розв'язувати цю проблему не в Будапешті, а дома на рідній землі. А тим часом місцеві ради майже повсюдно приймали резолюції про возз'єднання з Україною.

Ось чому спочатку 18 грудня 1918 року відбувся Марамороський, а 21 січня 1919 року – Хустський з'їзд, який не визнавав закону № 10 про Руську Країну, ухваленого без волі народу, а прийняв однозначне рішення про з'єднання з соборною Україною комітетів Мараморош, Берег, Угоча, Уг, Земплін, Шаріш, Спіш і Абауй-Торна і обрав Центральну Народну Раду, яка зобов'язана була заступати інтереси руського народу [2]. Але міжнародні події склалися не на користь вирішення цього доленосного для Закарпаття питання і воно не було реалізовано.

Варто відзначити, що в цей час була утворена нова держава – Чехословацька республіка, що стало результатом діяльності як чеських і словацьких політичних сил всередині країни, так і закордонних акцій відомого чеського професора Т.Г.Масарика. З початком першої світової війни він виїхав у Париж,

потім Лондон, Київ, Москву, і, нарешті, опинився у Америці, де 28 жовтня 1918 року Народна Рада проголосила заснування Чехословацької республіки. Ідеї Масарика за створення самостійної держави завоювали йому велику популярність. Невипадково, що 14 листопада 1918 року Масарик одностайно був проголошений президентом Чехословацької республіки [3].

З приводу цього чеська газета «Народна політика» 21 грудня 1918 року прирівнювала Масарика до античних героїв: «Як колись в античні часи, – писала вона, – до греків і римлян поверталися найвеличніші корифеї зброї, великі завойовники і переможці, сьогодні до вільної, визволеної чехословацької нації повертається її безсмертний будівник і творець» [4].

А після приїзду з Америки в Прагу у виступі на Староміському майдані Масарик заявив: «Наша держава повинна бути демократичною. Влада демократії буде владою із народу, за допомогою народу і для народу» [5].

Не можна забувати, що саме в цей період активували свою політичну роботу громадські організації американських русинів, які емігрували сюди з Угорщини в основному на переломі XIX–XX століть. Професор Масарик тоді тут очолював «Середньоевропейську демократичну унію». Він мав контакт і з очолюваною адвокатом Григорієм Жатковичем «Американською народною радою угорських русинів», яка 23 липня 1918 року у м. Гомстед прийняла три альтернативні варіанти рішення про долю нашого краю після розпаду Австро-Угорщини:

«1. Підкарпатські русини повинні одержати незалежність; 2. Якщо це буде неможливим, тоді підкарпатські русини об'єднуються з своїми братами галицькими і буковинськими; 3. Якщо ж це теж виявиться б неможливим, тоді вони повинні одержати автономію» [6].

Як бачимо, відразу спостерігається неясність в політичній орієнтації американських русинів, бо перший пункт у такій редакції грав на користь Угорщини, хоч Народна Рада висловилася за відрив Закарпаття від неї. А невизначеність в національному питанні відповідала неоднозначності політичної концепції державно-правового впорядкування Закарпаття. Тут не було також сказано, про яку автономію йдеться, хоч пізніше стало відомо, що про автономію у складі Чехословацької республіки.

Після вступу Народної Ради угорських русинів 23 жовтня 1918 року до складу «Середньоевропейської демократичної унії», яка займалася питаннями державно-правового впорядкування національних територій колишньої Австро-Угорщини, у Філадельфії Жаткович почав вести переговори з Масариком про умови приєднання Закарпаття до Чехословацької держави. Останній дав на це позитивну відповідь і висловив великі обіцянки. Після переговорів Масарик заявив: «Якщо русини

вирішать приєднатися до Чехословацької республіки, то будуть становити окремий штат, а кордони визначаться так, що русини будуть задоволені» [7].

Після цього народна рада угорських русинів спочатку прийняла рішення про приєднання до Чехословаччини і лише згодом провела опитування, або як іноді пишуть плебісцит з цього питання. Його результати часто цитуються в літературі і пресі, тому я лише нагадаю, що із 1102 голосів за Чехословацьку республіку подано 732, а за возз'єднання з Україною – 332.

У зв'язку з цим вважаю за потрібне навести слова нашого професора Василя Худанича, який після відвідання Америки в інтерв'ю заявив, що американські русини проголосували за приєднання Закарпаття до новоутвореної Чехословацької держави. «Але треба було взяти в руки бюлетень голосування, – говорив він, – а там було тільки одне питання: «Чи бажаєте ви приєднати Закарпаття до Чехословаччини?». І яку потрібно було мати мужність тих делегатів, які перекреслили це питання і написали, що вони хочуть до України. Який би міг бути результат голосування, якби не одне питання» [8].

Отже на початку 1919 року, зважаючи на рішення Хустського з'їзду, у питанні про майбутню долю Закарпаття залишилися два варіанти – чехословацький і український. Але прочехословацькі сили в цей період стали найбільш впливовими і найбільш прийнятним варіантом для мирної конференції в Парижі стало приєднання Закарпаття саме до Чехословацької республіки. І становище в краї в той період змусило політичні сили русинів об'єднатися і конкретно вирішити цю проблему.

Так, 8 травня 1919 року в Ужгороді зібралися делегати від трьох рад – Ужгородської, Хустської і Пряшівської і утворили Центральну руську народну раду, засідання якої вів Августин Волошин. На ньому було прийнято таке рішення: «Центральна руська народна рада прилюдно заявляє, що від імені всього народу вона цілковито підтримує ухвалу Американської угороруської ради про об'єднання з чехословацьким народом на основі повної національної автономії» [9].

Тому 10 вересня 1919 року на мирній конференції в Сен-Жермені був укладений договір, 10 стаття якого відзначала: «Чехословаччина зобов'язується, що організує територію південнокарпатських русинів в кордонах, визначених головними союзниками і об'єднаними державами в межах Чехословацької держави як адміністративну одиницю, якій буде надано найширше самоуправління, сумісне з цілісністю Чехословацької держави» [10].

Так Закарпаття опинилося в рамках Чехословацької республіки. Як бачимо, тоді на конференції не була вжита жодна назва нашого краю, а в загальному плані сказано, що це «територія південнокар-

патських русинів». Назву «Підкарпатська Русь» вона одержала пізніше.

У своїй праці «Шлях демократії» президент Чехословацької республіки Масарик не раз згадував про всі події стосовно Закарпаття. Тому й хочеться декілька речень з його праці процитувати, як він сприймав і оцінював їх. «В Америці, – писав він, – я вів переговори з угорськими русинами, і переговори для нас були сприятливі, ми все зробили на власний ризик, щоб вони були приєднані до нашої республіки» [11].

Для нас важливо, що він говорив про автономію, її реалізацію, про питання мови, інтелігенції та інше. «Політична автономія Підкарпатської Русі, – писав він, – гарантована мирним договором і конституцією... В межах своїх конституційних прав я зроблю все, щоб Підкарпатська Русь була справді, вільною... Нашим головним завданням сьогодні є підняти людей на рівень парламентської діяльності». І далі: «Для Підкарпатської Русі варто провести три основні реформи: будівництво шкіл, лікувальних закладів і реформу землеробства. Коли всі ті завдання виконаємо, у повній мірі потім застосуємо автономію так, як це сказано у договорі». І останнє: «Населення Підкарпатської Русі було тривалий час політично і соціально поневолено і буквально прямо пригнічено» [12].

Прекрасні слова і думки президента Масарика! І значна частина з них протягом його президентства

була перетворена в життя. Не буду зупинятися на цьому, бо літератури про чехословацький період у нас багато, написано чимало дисертацій, видано архівні документи і проаналізовано досить серйозно, хоч іноді за радянські часи і однобічно. Все корисне за роки президентства Масарика ніколи не забудеться.

Але і в цьому випадку істина і справедливість найдорожча і має бути на першому плані. Тому хочеться сказати і про те, що не було зроблено згідно чехословацьких і міжнародних угод. Так, Закарпаття не отримало тих автономних прав, які були записані в договорі, а сама автономія кожного разу відкладалася і була надана краю лише у складній міжнародній ситуації в Європі, зокрема по суті напередодні розчленування Чехословаччини і її окупації фашистською Німеччиною. Крім цього, історичні території краю опинилися в Румунії (Мараморощина) і Словаччині (Пряшівщина).

Отже, політика Масарика щодо Закарпаття була неоднозначною. З одного боку, влада зробила немало в галузі розвитку освіти, культури, зокрема, будівництва шкіл, медичних закладів, діяльності культурно-освітніх установ. Але з другого боку далеко не все було зроблено так, як було обіцяно і записано в угодах і законах. Проте можна вважати, що позитивна частина звершеного, мабуть, перевищує ті упущення, які допускалися в розвитку Закарпаття в 20-30-х роках ХХ століття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Стерчо Петро. Карпато-українська держава. З історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919- 1939 роках.- Львів: За вільну Україну, 1994.- С.225-226.
2. Там само.- С.224.
3. Русскій народный календарь на год 1934.- Ужгород: Издание общества им. Александра Духновича, 1933.- С.35.
4. Шмераль Я.Б. Образование Чехословацкой республики в 1918 году.- Москва: Наука, 1967.- С.213.
5. Там само.- С.214.
6. Ванат Іван. Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини. Книга перша (1918- 1938).- Словацьке педагогічне видавництво в Братиславі. Відділ української літератури в Пряшеві, 1979.- С.51.
7. Химинець Юліан. Закарпаття- земля української держави. Нотатки з історії Закарпаття.- Ужгород: Карпати, 1991.- С.34.
8. Худанич Василь. «Нести українську правду в неукраїнський світ»// Карпатський голос.- 1999.- 27 листоп.- 4 груд.
9. Нариси історії Закарпаття. Т.2 (1918-1945).- Ужгород: Закарпаття, 1995.- С.103.
10. Там само.- С.112.
11. Podkarpatska Rus v Masarykovych projevech// Podkarpatska Rus. Sbornik.- Bratislava, 1936.- Str. 14.
12. Там само.- С.15-16.

РЕЗЮМЕ

Т.Г.МАСАРИК И ПОДКАРПАТСКАЯ РУСЬ: ВОПРОСЫ ПРИСОЕДИНЕНИЯ, АВТОНОМИИ И НАЧАЛ КУЛЬТУРНОГО РАЗВИТИЯ

Довганич Е.Д. (Ужгород)

Известно, что политика Т.Г.Масарика относительно Закарпаття была не совсем определенной. С одной стороны немало сделано в развитии образования и культуры, строительства школ и медицинских учреждений, с другой – не совсем осуществлялось так, как это было записано в конституции государства и договорах. А сама автономия Подкарпатской Руси была получена только в 1938 году в сложной международной обстановке в Европе. Навсегда были потеряны исторические территории края. В целом же по сравнению с вхождением Закарпаття в предыдущие государства в чехословацкий период прогресс был налицо.

SUMMARY

T.G.MASARIK AND PODKARPATSKAYA RUS: PROBLEMS OF UNION, AUTONOMY AND FOUNDATION OF CULTURAL DEVELOPMENT

Dovhanych O. (Uzhhorod)

It is well known that the policy of Masarik concerning Transcarpathia was not enough definite. On the hand a lot of things were done for the development of education and culture, building of schools and medical establishments. On the other hand not everything was completed according to the constitution and treaties of the state. And the autonomy of Podkarpatskaya Rus itself was gained only in 1938 in the frames of the complicated international position in Europe. The historical territory of the region were lost forever. But on the whole in the period of joining of the Transcarpathia in Czech period was definitely more effective and progressive as compared with that made with previous states.

Т.Г.МАСАРИК І ПИТАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ТА КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОГО СТАНОВИЩА НАСЕЛЕННЯ ЗАКАРПАТТЯ В ПЕРІОД 20-х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

ХЛАНТА О.В. (Ужгород)

Як відомо, Закарпаття увійшло до складу новоствореної, на основі розвалу Австро-Угорської монархії у жовтні 1918 р., Чехословацької Республіки. Це було здійснено згідно з міжнародним мирним договором від 10 вересня 1919 р. У складі цієї країни воно перебувало протягом 20-30-х років ХХ століття.

Серед усіх періодів історії Закарпаття найбільш повно і всебічно висвітлені 20-30-ті роки ХХ століття в історіографії. Цим питанням майже повністю присвячено другий том «Нарисів історії Закарпаття» [1]. Крім цього, ще в роки тоталітарного режиму історії Закарпаття вказаного періоду були присвячені чотири збірники документів під загальною назвою «Шляхом Жовтня». Тут слід зауважити, що комплектування документів, опублікованих на сторінках збірників, підбиралось однобоко й тенденційно. Одним із прикладів цього може бути хоча б те, що діяльність усіх політичних партій, крім комуністичної, оцінювалась негативно. Вони називались опортуністичними, буржуазними, націоналістичними. Необ'єктивна оцінка давалась і культурно-освітнім товариствам. Культурно-освітнє товариство «Просвіта», зокрема, називалось буржуазно-націоналістичним. Подібна оцінка давалась і діяльності першого президента ЧСР Т.Г.Масарику.

Протягом 20-30-х років на сторінках періодичних видань, різних збірників, календарів публікува-

лось чимало статей, присвячених Т.Масарику. Але в період тоталітарної системи колишнього СРСР як на Закарпатті, так і в інших місцях країни на літературу, пов'язану з особистістю Т.Масарики, в тому числі й на його праці, що знаходились у спецфондах, було накладено ідеологічне табу. Внаслідок цього доступ до них був обмежений. Лише після розвалу СРСР і встановлення незалежної держави України дослідники у своїх працях намагаються дати об'єктивну оцінку діяльності Т.Масарики. Проте поки що питання – Т.Масарик і Закарпаття – чекає своїх дослідників.

У зв'язку з 150-річчям від дня народження Т.Масарики на сторінках періодичних видань Закарпаття опубліковано ряд статей, присвячених його діяльності. Серед них праці Степана Віднянського та Петра Петрише [2], а також Сергія Федаки [3] та деяких інших.

У даному повідомленні робиться спроба повернути увагу читача лише на окремі аспекти причетності Т.Масарики до питань соціального та культурно-освітнього становища населення Закарпаття в період 20-х років ХХ століття. Як засвідчують численні архівні документи, в той період у Закарпатті, яке входило до складу Чехословацької Республіки, відбулися величезні позитивні зрушення в усіх сферах суспільного життя. Необхідно відзначити, що Чехословаччина була однією з найдемократичніших